

İSLAM İKTİSAT
DÜŞÜNCESİNİN OLGUNLAŞMASI
(17. YÜZYIL)

Abdul Azim Islahi

iktisat yayınları

İktisat Yayınları – 33
İktisat Tarihi Dizisi – 5

Abdul Azim Islahi, *İslam İktisat Düşüncesinin Olgunlaşması (17. Yüzyıl)*

Çeviren: Hümeysra Doruk Keskin
Çeviri Editörü: Kadir Yıldırım
Yayıma Hazırlayan: Merve Akkuş Güvendi
Musahhih: Muhammed Aydın
Tasarım: Seyfullah Bayram

Çeviriye Temel Alınan Metin:

Islahi, A.. (2008). *A study of Muslim economic thinking in the 11th A.H. / 17th C.E. century*, Saudi Arabia: King Abdulaziz University Scientific Publishing Centre

Baskı: Osmanlı Mücellit Matbaacılık- Sertifika No: 29041
Plastikçiler Sitesi 1536 Sokak No.: 40 Yenimahalle / ANKARA
1. Baskı: İstanbul, 2019
ISBN: 978-605-69072-2

© İktisat Yayınları, 2019

Bütün yayın hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

İktisat Yayınları
Rasimpaşa Mah. Rıhtım Cad. Nemlizade Sok.
Güleryüz Apt. No:9 Daire:3 Kadıköy / İstanbul
Tel / Faks: +90 (216) 418 20 10

www.iktisatyayinlari.com

İktisat Yayınları Nobel Akademik Yayıncılık ve
İslam İktisadi Araştırma Merkezi'nin ortak markasıdır.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Islahi, Abdul Azim.

İslam İktisat Düşüncesinin Olgunlaşması (17. Yüzyıl)

1. Baskı, xvi + 124 s., 13.5 x 21 cm

Kaynakça ve dizin var.

ISBN- 978-605-69072-2

1. İslam 2. İktisat Düşüncesi 3. İslam iktisadi

İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNCESİNİN OLGUNLAŞMASI (17. YÜZYIL)

Abdul Azim Islahi

Çeviren

Hümeyra Doruk Keskin

iktisat
yayınları

İktisat Tarihi Dizisi

Bu dizide, iktisat tarihi ile iktisadi tarihsel bir bakış açısından ele alan eserlere yer verilmektedir. Dizide finans, emek, sanayi, tarım, kurum tarihi, mekânsal iktisadi tarih, ülke iktisadi tarihleri, ekonomik sistemlerin tarihi de dahil olmak üzere geniş bir yelpazede kitaplar yer almaktadır.

Dizide Yayınlanan Diğer Kitaplar

Abdul Azim Islahi, *Müslümanların İktisadi Düşünce ve Analize Katkıları*

Abdul Azim Islahi, *İslam İktisat Düşüncesi ve Kurumları (16. Yüzyıl)*

Abdul Azim Islahi, *İslam İktisat Düşüncesinin Değişimi (18. Yüzyıl)*

Abdul Azim Islahi, *Muhammed Hamidullah: İslam İktisadında Öncü İsim*

Dizide Yayınlanacak Diğer Kitaplar

Ahmed el-Askher, Rodney Wilson, *İslam İktisadının Kısa Tarihi*

Abdul Azim Islahi, *Müslüman Arap Yazarların İktisat Düşüncesi (19. Yüzyıl)*

S. M. Hasanuzzaman, *Erken İslam Devletinin İktisadi İşlevleri*

Abdul Azim Islahi

Abdul Azim Islahi, Cidde Kral Abdulazîz Üniversitesi İslam Ekonomisi Enstitüsü'nde profesördür. Doktorasını Aligarh İslam Üniversitesi'nde "İbn Teymiye'nin Ekonomik Kavramları" üzerine yaptı (Leicester, İngiltere, 1988). İslam iktisadı alanının sınırlarını araştırmak, öğretmek ve genişletmek için çalışmaları bulunan Islahi, İslam iktisat düşüncesi ve kurumları üzerine kitapları bulunuyor. Araştırma makaleleri ise *History of Political Economy*, *History of Economic Ideas*, *Journal of Research in Islamic Economics*, *Journal of Islamic Economics* gibi profesyonel ve uluslararası hakemli dergilerde yayımlandı.

Hümeyra Doruk Keskin

2010 yılında İstanbul Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi bölümünden mezuniyetinin ardından eğitimine İbn Haldun Üniversitesi Medeniyetler İttifaki Enstitüsünde yüksek lisans ile devam eden Doruk Keskin, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Kütüphanesi ve SETA Medya ve İletişim Araştırmaları direktörlüğünde görev yapmıştır. Hâlen editörlük ve çevirmenlik yapmaktadır.

İçindekiler

Takdim	ix
Önsöz	xv
1. On Yedinci Yüzyılda Siyasi Gelişmeler	1
2. Ekonomik Koşullar	15
3. Entelektüel Atmosfer	31
4. İktisadi Meselelere İlişkin Çalışmalar	49
5. İslam İktisat Düşüncesinin Durumu	67
6. Sonuç: Değerlendirme, Karşılaştırma ve Öneriler	81
Notlar	93
Kaynakça	111
Dizin	119

Takdim

Tarım devrimi ile birlikte ilk medeniyetlerin de ortaya çıktığı Doğu, dünya tarihinin çok uzun bir dönemi boyunca sosyal ve iktisadi açıdan iktisadi bir merkez olma özelliğine sahipti. Çeşitli dinler, kültürler ve medeniyetlere ev sahipliği yapan bu bölge, 15. yüzyıla kadar Çin ile birlikte değerlendirildiğinde, Batı'yla boy ölçüşecek ve hatta onu geçecek bir ekonomik yapıya sahipti. İslam Dini'nin ortaya çıkışından önce veya sonra bölgede hayat bulmuş birçok imparatorluğun parasal veya ticari açıdan güçlü temelleri de bu sağlam ekonomik yapılarının bir sonucuydu. Ancak özellikle 15. yüzyılın sonlarıyla birlikte değişen dünyanın, ekonomik dengeleri de kökten sarstığını görüyoruz. Avrupa ülkelerinin ekonomik olarak güçlenmeye başlaması sadece ulusal veya uluslararası ticaret ilişkilerini değil belki de en az bunlar kadar önemli sonuçlara sahip olacak şekilde sosyal ve ekonomik hayattaki değerleri de değiştirip dönüştürdü.

Modern döneme geçişle birlikte Batı ekonomilerinin pratik ve zihinsel anlamda yaşadığı değişim sadece Doğu ve onun temsil ettiği değerlerle değil iktisadi zihniyetlerde ahlâkın çok önemli bir konuma sahip olduğu Antik Yunan düşü-

nürleri veya St. Thomas Aquinas gibi Orta Çağ skolastiklerinden de bir kopuş anlamına gelmekteydi. 16. ve 17. yüzyılda başlayan bu kopuş, Avrupa insanının sadece doğa değil aynı zamanda doğu üzerindeki hâkimiyetini de pekiştiren Sana-yi Devrimi ve sonrasındaki teknolojik, ekonomik, siyasi ve kültürel değişmelerle güçlenerek devam etti. Bir bilim olarak iktisadın ve bu bilimin pratikteki karşılığı olarak ekonominin, bireylerin veya ülkelerin statülerini belirleyen bir unsur hâline gelmesi, insan hayatını kolaylaştıran bir araç olmaktan çıkıp kendi başına bir amaç olması anlamına da gelmekteydi. Üretimde, ulusal ve uluslararası ticarete, şirketlerin sayı ve hacimlerinde, ekonomik büyüme oranlarında yaşanan devasa artışlara karşın gelir ve servetin ülkeler içinde veya uluslar arasında dağılım ve paylaşımı açısından ise dünyanın bu yeni ekonomik döneminin pek de olumlu bir performans gösteremediğini günümüz yoksulluk ve eşitsizlik verilerinden kolaylıkla görebiliyoruz. Temiz suya ulaşım, açlık sınırının altındaki milyonlarca insan gibi veriler, köleliğin kâğıt üzerinde kalktığı bir dünyada, yoksulluğun iktisadi köle hâline getirdiği yığınların görünür veya görünmez bir elin yardımına ihtiyaç duyduğunu gözler önüne seriyor.

Değişimin bir kural hâline geldiği dünyamızda ekonomi ile birlikte birey ve kurumların değerleri de dönüşürken, olumsuz gidişata tepki gösterip daha adil ve ahlâklı bir dünya özlemine dair ekonomik arayışların da süreklilik kazandığı bir gerçektir. Oldukça köklü bir geçmişe sahip İslam ve onun öngördüğü iktisadi değerler de, barındırdığı yüksek potansiyelle adalet ve ahlâk arayışında alternatif ve güçlü bir ses olarak kendisini gösteriyor. Sosyal ve kültürel açıdan bu potansiyelini tarihi boyunca gösteren 'eskimeyen bu yeni ses', 20. yüzyılın son dönemleriyle birlikte 'İslam iktisadı' adı altında ekonomik hayatta da açılımlar getirmeyi amaçlıyor. Finans

alanında yoğunlaştıkça ana akım iktisat bilimi değerleriyle daha fazla iç içe geçip saflığını yitirme riskiyle karşı karşıya kalan bu ses, ahlâk ve zihniyet anlamında ise henüz pratikte çok fazla karşılık bulamamakla birlikte daha adil bir dünya özlemi için potansiyelini koruyor. Kütüphanelerin tozlu rafalarında ve kitapların açılmayan sayfalarında uzun bir sessizlik dönemi yaşayan İslam iktisat tarihi ve iktisadi düşünce tarihinin de tam bu noktada devreye girmesi gerektiğini söyleyebiliriz. İnsanlık tarihinin önemli köşe taşlarından birisi olmuş ve olacak olan İslam'ın ekonomik değerleri ile İslam ülkelerinin siyasi ve ekonomik anlamda dünyada söz sahibi olduğu dönemlerde uyguladıkları politikaların arkasında yatan zihniyet, sadece geçmişi aydınlatmakla kalmayıp bilakis günümüzün karanlığı için de bir ışık olma potansiyeline fazlasıyla sahiptir. Bu potansiyelin farkında olan bireylerin çabalarıyla başlayan İslam iktisadı çalışmalarının dünyanın farklı bölgeleriyle birlikte son dönemde Türkiye'de de yaşadığı kıpırdanma gelecek adına ümit verici gelişmelerden bir tanesidir. Her ne kadar geldiğimiz nokta itibarıyla ünlü iktisat tarihçisi Halil Sahillioğlu'nun Türk İktisat Tarihi çalışmaları için ifade ettiği 'bir dağı gagalamaktan ileri gitmiştir' sözünü İslam iktisadı ve iktisadi düşünce tarihi için de kullanmamız yanlış olmayacaksa da, elinizdeki eser ve benzerlerinin bir gölü oluşturacağına inandığımız damlalar olduğunu da söyleyebiliriz.

Diğer önemli faaliyetleriyle birlikte İslam iktisadı alanında da ulusal ve uluslararası düzeyde çalışmalar yapan İlim Kültür Eğitim Derneği çatısı altında kurulan İslam İktisadı Araştırma Merkezi de (İKAM) yukarıda ifade ettiğimiz çabaların yüksek potansiyelli ürünlerinden bir tanesidir. 'Kökü ezelde ve dalı ebedde bir sistem aşkına' faaliyetlerini yürüten İKAM, formel eğitim ve çalışmaların yeni yeni fark edilir hale gelmeye başladığı Türkiye'de, İslam iktisadı alanına yönelik

güçlü ve kurumsal bir tecrübe oluşturmayı hedefliyor. Gönüllülük ve diğerkâmlık ile beslenen bu girişim, adil ve ahlaklı bir dünya ve ekonomi arayışını ülkemiz ilim camiasının gündemine taşımayı amaçlıyor. Elinizdeki kitap da, bu amaca yönelik adımlardan bir tanesi olarak okuyucuların faydalanmasına sunuldu.

17. yüzyılda Müslüman ilim adamlarının iktisadi düşüncelerini ele alan bu kitap, Prof. Dr. Abdul Azim Islahi'nin İslam iktisadi düşünce tarihine yönelik uzun dönemli çalışmalarının ürünlerinden bir tanesi. İslam'ın ilk dönemlerinden başlayarak 20. yüzyıla kadar Müslüman ilim adamlarının iktisadi düşüncelerini çalışan Islahi, bu çabaları sonucunda çok sayıda eser kaleme almıştır. İslam iktisadı alanına yönelik çalışmaları kapsamında İKAM da bu kitaplardan beşini Türkçeye çevirip Türkiye ilim camiasının faydasına sunmaktadır. Islahi'nin kaleminden çıkan bu beş eser, sırasıyla İslam'ın ilk dönemlerinden 15. yüzyıla kadar, 16. yüzyılda, 17. yüzyılda, 18. yüzyılda ve 19. yüzyılda yaşamış Müslüman ilim adamlarının iktisadi hayata yönelik görüşlerini değerlendirmektedir. Islahi'nin her dönemin Müslüman ilim adamlarının görüşlerine yer verirken bunları önceki dönemlerde yaşamış olan Müslüman ilim adamlarının görüşleriyle ve de çağdaşları Batılı düşünürlerin görüşleriyle karşılaştırmalı ele alması, 'tarihte devamlılık esastır' görüşündeki haklılık payını da açıkça gösteriyor. Ticaretten finansa, vergilemeden fiyat kontrolüne, ekonomiye devlet müdahalesi ve bunun meşruiyetinden şer'î piyasa kurallarına kadar çok geniş bir çerçeveye değinen çalışmalar, söz konusu iktisadi düşüncelerin ortaya çıktığı dönemleri, iktisat tarihi açısından da değerlendirerek pratik ve teoriyi bir araya getiriyor.

Akademik anlamda atılmış her adım ve girilen her çabanın aynı zamanda gelecek araştırmalar için de bir fikir uyan-

dırma görevi gördüğünü düşünürsek, kendisinin de mütevazı bir biçimde belirttiği gibi, İslahi'nin çalışmalarındaki eksiklikleri bir olumsuzluktan ziyade yeni çalışmalara yönelik fırsatlar olarak düşünebiliriz. Bu noktada, 17. yüzyılda İslam iktisat düşüncesini inceleyen bu kitap, Osmanlı dünyası ve Arapça konuşulmayan diğer İslam ülkelerinin arşiv ve diğer tarihî kayıtlarının kullanılmasına dayalı yeni araştırmaların ne kadar gerekli olduğunu da gösteriyor. 17. yüzyılın merkantilist politikaların hem teorik hem de pratik anlamda güçlenmesiyle Avrupa'nın dünyanın geri kalan kısmı üzerinde kuracağı hâkimiyetin güçlü bir hazırlık taşı olduğunu düşünürsek, bu döneme dair çalışacak araştırmacıların konuyu sadece İslam dünyası merkezli değil Batı ile mukayeseli bir biçimde ele alması gerektiğini de söyleyebiliriz.

İslam iktisadı alanına yönelik talep ve ihtiyacın fazlasıyla hissedildiği günümüzde, İslahi'nin bu serisiyle birlikte İKAM'ın gerçekleştireceği diğer telif ve çeviri eser çalışmalarının alana ilgi duyan akademisyenler, öğrenciler ve diğer ilgililer için önemli bir bilgi kaynağı olacağı açıktır. İncelediği Müslüman ilim adamları ve iktisadi görüşleriyle, Schumpeter'in 'büyük boşluk' tezi gibi iktisadi düşünce tarihi alanını uzun dönemler boyunca yönlendirmiş iddiaların yanlışlığını bir kez daha ortaya koyan İslahi'nin bu serisinin ilim camiamıza faydalı olmasını umuyor, İslam iktisadı alanına yapılacak yeni çalışmalar için kurulacak fikirsel temellere bir katkı sağlayacağını temenni ediyoruz. Gayret bizden, Tefkik Allah'tan (c.c.).

Doç. Dr. Kadir Yıldırım

Temmuz 2018

Önsöz

Bu çalışmada, Hicri 11. yüzyıla tekabül eden Miladi 17. Yüzyılda, İslam iktisadi düşüncesinin durumu hakkında bir araştırma yapılmaya çalışılmaktadır. Bu projede kapsanan dönem, Müslüman entelektüel tarihinin en çok ihmal edilen bölümlerinden biridir.

Doğru bir bakış açısı oluşturmak ve Müslüman ülkelerdeki durum hakkında tarihsel bir arka plan bilgisi sağlamak için başlangıçta Müslüman devletlerin tarihine, iktisadi ve entelektüel durumuna genel bir bakış sundum. Mevzuya aşına olanlar bu bölümü atlayabilir. Bazı engeller nedeniyle araştırmanın ana odağı birkaç istisna dışında Arapça çalışmaları ve İslam'ın merkezî bölgelerini kontrol eden Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iktisadi kurumları kapsamaktadır. 17. yüzyılda bazı Batılı iktisadi kurumlar ve fikirlere de karşılaştırma amacı ile değinilmiştir.

11./17. yüzyılda iktisadi düşüncenin sadece bir taslağı olmasına rağmen bu çalışmanın İslam iktisadi düşünce tarihi ile ilgili literatürde bir dereceye kadar bir boşluğu dolduracağını umuyoruz. Bu alandaki gelecek araştırmalara bir kaynak sağlayabilirse çabalarımız karşılığını fazlasıyla almış olacaktır.

Taslak hâlindeki çalışmanın bölümlerini okumuş ve yorum yapmış olan Profesör Mohammad Nejatullah Siddiqi'ye, Prof. Ishtiaq Ahmed Zilli'ye ve Dr. Muhammed Ubeydullah'a şükranlarımı sunmayı vazife bilmekteyim. Direktörümüz Dr. Abdullah Kurban Turkistani ve iki direktör yardımcısı, Dr. İbrahim Ebu'l-Ulâ ve Muhammed el-Gamdî ve İslam İktisadî Araştırma Merkezi'ndeki tüm çalışma arkadaşlarımıza bu konudaki sürekli teşviklerinden ötürü teşekkürlerimi iletmek isterim. Ayrıca bu çalışmanın iki isimsiz hakemine de minnettarım.

Bu çalışmaya imkân sağlayan Kral Abdülaziz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Dekanlığı'na minnettarım. Bilimsel Araştırmalar Dekanlığı tarafından sağlanan ve genişletilen yardım ve desteğin değeri büyüktür. Ayrıca bu projenin hazırlanması boyunca Sayın Syed Enver Mahmud'dan aldığım yardımları şükranla belirtmeliyim.

Abdulazim Islahi

12.3.1432/15.2.2011